

Ажимаматова У. С.

ОШ ШААРЫНЫН БАЙЫРКЫ ДООРДОГУ ТАРИХЫНАН

Ажимаматова У. С.

ИЗ ИСТОРИИ ДРЕВНЕГО ГОРОДА ОШ

U. S. Ajimatova

ANCIENT OSH AND IT'S HISTORY

УДК: 34.2:47.1(575.2)

Бул макалада Ош шаары, ал жөнүндөгү тарыхый булактарда берилиши, Ош деп аталышынын келип чыгуусу жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: *Ош, Сулайман-Тоо, Ак-Буура, Улуу Жибек жолу, мифтер, легендалар.*

В статье рассматривается город Ош и происхождения названия города, а также его исторические источники.

Ключевые слова: *Ош, Сулайман-Тоо, Ак-Буура, Великий Шелковый путь, мифы, легенды.*

The article considers city of Osh and the origin of the name of the city and it's historical sources.

Keywords: *Osh Sulayman-Too, Ak-Buura, the Great Silk Road, myths, legends.*

Ош – Борбордук Азия чөлкөмүндөгү эң байыркы шаарлардын бири. Өзүнүн тарыхый-географиялык жактан маанилүү жерде жайгашкандыгына байланыштуу байыртадан эле континенттер аралык байыркы Улуу Жибек жолунун чордонунан орун алган. Мындай мүмкүнчүлүк Ош шаарын байыркы доордогу ири соода, материалдык жана маданий борборго айлантуу менен бирге, ал өз кезегинде түрдүү маданияттардын, цивилизациялардын үлгүлөрүн өзүнө сиңирип алып, аларды башка чөлкөмдөргө таркатып турган.

Ош шаарын Сулайман-Тоо менен Ак-Буура дарыясыз элестетүү мүмкүн эмес. Ал үчөө бири-бири толуктап турат жана да тагдырлаш экендиги талашсыз. Убакыт ченинен алып караганда окумуштуулар Сулайман-Тоосуна 5 миллион жылдан ашыгыраак деп эсептешет. Ак-Буура дарыясынын кайсы мезгилден пайда болгондугун так далилдеш кыйын. Ал эми Ош шаарынын жаралышын археологиялык изилдөөлөрдүн негизинде 3000 жыл экендигин, башкача айтканда коло доорунун (б. з. ч. II миң жылдыктын аягы I миң жылдыктын башы) аяк ченинде пайда боло баштаганын окумуштуулар Е. В. Дружинина жана Ю.А. Заднепровскийлер далилдешкен. 2000-жылы ЮНЕСКОнун колдоосу менен Ош шаары өзүнүн мааракесин белгилеген, ал эми Сулайман - Тоо 2009-жылы ЮНЕСКОнун Испанияда болуп өткөн жыйынында «Ыйык тоо» деген ат менен Бүткүл дүйнөлүк мурастар тизмесине алынган.

Ош оазисинин^{10*} калкы Эйлатан (б.з.ч. VII – IV кылымдарда) жана Шоробашат (Б. з. ч. IV–I кылымдарда) маданияты мезгилинен эле отурукташып жашап келишкен. Ал мезгил байыркы Даван мамлекетинин дооруна туура келет. Ош оазиси дагы ошол Давандын аймагына кирген. Бул маалымат б. з. ч.

125-жылы Даван мамлекетине келген кытай саякатчысы жана дипломаты Чжан Цянь тарабынан [1. 21-бет] калтырылган.

Эң байыркы Ош шаарынын орду азыркы Сулайман тоосунун күн чыгыш этегинде, тоону капталдата жайгашкан болсо, монголдор дооруна чейинки Ош шаары азыркы Төлөйкөн айылына кире бериштеги «Барчын» пионер лагеринин артындагы дөңдө жайгашканын айта кетүү абзел. Кийинчерээк орто кылымдарда гана негизинен азыркы ордун ээлеген шаар болгон. [2]

Ош жана Ош оазиси көптөгөн кылымдар бою бир катар индоевропалыктар, ирандыктар, түрктөр, монголдор сыяктуу ири этностордун кызыкчылыгын арттырган шаар болгону да талашсыз. Ошол эле кезде байыркы Ош шаары бир эле учурда зороастризм, буддизм, христианство жана ислам сыяктуу ири диндердин тынчтыкта жашап, чогуу өкүм сүрүшүнүн үлгүсү болсо, бирде алардын кырчылдашкан, кыргын коштогон келишпестиктеринин да аренасы болгону тарыхый чындык.

Ош шаарынын пайда болушу, анын аталышы, аны менен тагдырлаш Сулайман-Тоосу жана Ак-Буура дарыясы боюнча эл оозунда айтылып келген көптөгөн уламыштар, мифтер, жомоктор бар. Ошону менен катар эле бул маселелер илимий жактан дагы иликтөөлөрдөн да четте калган жок.

Адегенде, ошол оозеки маалыматтардын кээ бирлерине орун берсек. Илгери – илгери ушул аймакта мусулмандар үчүн «ыйык» Азирети Сулайман жашап, кудайдын өкүлү пайгамбарлык кылган экен. Ал эми, экинчи уламышта, бул жерде Сулайман аттуу жакыр кыргыз узак жылдар бою жашагандыктан, анын атынан тоо дагы Сулайман –Тоо аталып калган дейт. Негизи жомоктогу даанышман пайгамбарбы, же легендарлуу жарды Сулайман кыргызбы, кимиси болсо дагы өзгөчө көрктүү тоону айланчыктап жашагандыгы айтылат. Анткени, байыркы мезгилдерде бул тоо «Бара- Кух» – «Керемет- тоо» аталганы малым. Кийинчерээк бизге белгисиз себептерден тоонун «Бара- Кух» аты өчүп калган.

Ал эми Ош шаарынын этимологиясынын^{11*} илимий негизинде кайрылып көрсөк, анын аталышы Сулайман-Тоосунун алгачкы аты менен байланышы бардай. Ушул ойду бышыктоо максатында В. И. Бушковдун божомолу кызыктуудай сезилет: «Ош шаарынын атынын келип чыгышынын географиялык байыркы аталыштардан издеп көрүү жөндүү. Мындай негизги объект Сулайман-Тоо Фергананын түштүк-чыгыш чет жакасында жашаган жергиликтүү калк, күн ушул тоонун артынан чыккандыгына

*Оазис – какыраган чөл арасындагы суулуу, өсүмдүктүү жер: көк жайык.

* Этимология – сөздүн келип чыгышы

дайыма күбө болуп келишкен... Авестада^{12*} Ушида. Ушидарна деген сөздү учуратабыз. Ал сөз «Таң агарып атышы», «күндүн кызарып чыгышы» - деген маанини туюндурат. Ошондуктан Оштогу тоонун алгачкы аталышы ушул авестадагы сөздөргө байланыштуу болушу толук мүмкүн. Кийинчерээк тоого берилген бул ат (Ушида, Ушидарна-Уш, Ош) анын этек жагында пайда болгон кыштакка да жайылган болуу керек» [3. 17-18- беттер]

Ушул ойду Ошко 1809-жылы келип, кийин өзүнүн «Алай тоолоруна саякат» деген эмгегин жазган. Г. Спасский колдоп, «Кукан (Кокон) ээлигинде Уш шаарына жакын бийик тоонун үстүнө салынган чакан мечитке бара жаткан жолдо Сулайман пайгамбардын аса таягынын учунан калган таштагы чуңкурчаларды жана анын бут кийиминин такасынын издерин көрсөтүштү. Айтууда Сулайман пайгамбар ошол тоодогу мечитке намаз окуганы барып турган. [4. 43-бет]

Ош шаарынын аталышынын келип чыгышы боюнча башкача айтылган ойлор дагы бар. Алсак, С. М. Мамытовдун жазганына караганда «Оштун этимологиясынын чыгыш таануучу Мурзаев Э. М. «шаар» - деген маани менен байланыштырат. Эрзян тилинде «Ош» деген сөз «шаар», «шаарча» маанисин түшүндүрөт. Адамдар Оштун этимологиясынын баштапкы маанисин унутта калтырышып, жаңыча жооп табуу ниетинде түрдүү жомокторду жана уламыштарды ойлоп табышкан» [5. 76-бет]

Бул маселе боюнча окумуштуулар арасында ача пикирлер азырынча биротоло токтой элек. Айталык өзүнүн «Байыркы Фергана» деген эмгегинде белгилүү окумуштуу А. Н. Бернштам: «Алай өрөөнүндө Юйту өрөөнү деген аталыштагы жерде «уш» деген уруу жашаган жана азыркы Ош шаары ошол уруунун атын алып жүрөт» деп жазат. [6. 252-бет] Ош топониминин^{13*} келип чыгышына байланышкан мындай божомол чындыкка жакын болуусу толук ыктымал. Анткени турмушта калк жашаган жерге, ошол аймакты мекендеген уруунун аты берилиши дүйнөдө көп кездешет.

Ушуга байланыштуу бир кызыктуу тарыхый феномен жөнүндө баяндай кетүү орундуу болуп турат. Дүйнөнүн эки бурчунда, ортосун миңдеген чакырым аралык бөлүп турган Европа менен Азияда байыркы мезгилден бери аты окшош – Ош деген эки шаар жашап келет. Кыргызстандын түштүгүндө орун алган биринчисинин жаралыш тарыхы, коло дооруна (б. з. ч. II миң жылдыктын аягы – I миң жылдыктын башталышы) тиешелүү деп таанылган Сулайман тоосунун түштүк боорунан археологиялык казуу учурунда табылган кыштак калдыгы менен түшүндүрүлсө, экинчиси Европадагы Ош шары азыркы Франциянын түштүк аймагынан орун алып, жаралуу тарыхынын тамыры б. з. ч. биринчи миң жылдыкта байыркы Аквитанияны мекендеген оси элине барып такалат.

Маселенин кызыктыгы, бирин-бири билбеген же байланышы жок дүйнөнүн эки аймагында өз-өзүнчө, бирок окшош топонимдердин пайда болушунда. Кошумчалай кетүүчү жагдай алардын тилдик жактан деги эле окшоштугу жок экендигинде. Бирок, ошол бири-биринен алыс, тарыхый тагдыры башка, окшош аталыштагы эки шаардын ортосунда кандайдыр бир багыты окшош жалпылыктарды байкоого болот. Орто Азиядагы Ош, Памир-Алай тоо тутумунун этегиндеги Фергана өрөөнүндө, Ак-Буура дарыясынын сол жээгинде жайгашкан. Ал эми европадагы Ош шаары Пиреней тоолору менен Горрона дарыясынын ортосундагы өрөөндө, Жер деген аталыштагы дарыянын сол жээгинде пайда болуп, өнүккөн. Өзүнүн географиялык жактан ыңгайлуу абалына байланыштуу эки шаар тең байыркы доордо жана орто кылымдарда коңшулар менен жүргүзүлгөн сооданын борбору катары стратегиялык мааниге ээ болушкан.

Орто Азиялык Ош аркылуу байыркы жана орто кылымдарда дүркүрөп өскөн, Чыгыш менен Батышты, тагыраак айтканда Рим империясынын Чыгыш провинцияларын байланыштырып турган. Улуу Жибек жолунун Фергана бөлүгү өткөн.

Ал эми француз шаары Оштун эли осилер Римдин батыш жана түндүк-батыш провинцияларындагы шаарлар менен тыгыз соода байланышын карманып тургандыгы маалым. Аквитания^{14*} аймагы жана француздук Ош шаары аркылуу байыркы мезгилде Рим империясынын түндүк бөлүгүнө кирген, бүгүнкү Франция, Бельгия, Нидерландияга Кытайдын жана Орто Азиянын жибегин ташылып турган. [7. 12-бет] Ушул факт байыркы доордогу Орто Азиянын элдери менен Европанын (Рим империясы аркылуу) ортосунда түз болбосо дагы, кыйыр түрүндө экономикалык жана маданий байланыштар болгондугун тастыктайт. Бул байланыштардын өзүгүн Улуу Жибек жолу түзгөн. Аталган соода жолунда эки: ортоазиялык Ош менен европалык Ош шаарлары транзиттик роль ойногон деген тыянак, бул шаарлар боолочоктогу евразиялык цивилизациянын жаралуусунда өз салымдарын кошо алышкан.

Адабияттар:

1. Бартольд В. В. Фергана. – Соч. III том, М: 1963.- 21-бет
2. Бушков В. И. Еще раз о происхождении названия г. Ош (легенды и реалии) // Ош и Фергана в исторической перспективе. Вып. III. – Бишкек, 2000.-17-18-беттер.
3. Спасский Г. Путешествие по Алайским горам в 1809-году. – СПб. «Вестник», 1818. – 43 бет.
4. Мамытов С. М. К проблеме этимологии слово «Ош» //Новое о древнем» средневековом Кыргызстане. – Бишкек, 1999. – 76- бет.
5. Бернштам А. М. Древняя Фергана // избранные труды по археологии» истории кыргызов и Кыргызстана. – Т. I. – Бишкек, 1997. -252-бет.
6. Ершов А. Дорогой тысячелетий // Неразгаданные тайны Востока.-1990.- №8.-12-бет.

Рецензент: к.и.н., доцент А.Т. Акматова

*Авеста (перс – негизги текст) – зороастризм дининин ыйык китептеринин жыйнагы.

* Топоним – кандайдыр бир географиялык объектин (калк жашаган жер, дарыя, көлдөр, тоолор ж.б.) өз аталышы.

*Аквитания – Азыркы Франциянын түштүк жерлеринин байыркы аталышы.